

**ATOY GURUNGI VA MILLIY-MA'NAVIY MEROS MASALALARINING
TADQIQ ETILISHI**

**«ЧИГАТОЙ ГУРУНГИ» И ИССЛЕДОВАНИЕ ВОПРОСОВ
НАЦИОНАЛЬНО-ДУХОВНОГО НАСЛЕДИЯ**

**“CHIGATOY GURUNGI” AND THE STUDY OF NATIONAL-SPIRITUAL
HERITAGE ISSUES**

Maxmudov Mansurjon Abdug‘opporovich

“University of Business and Science”

Tarix fanlari bo‘yicha falsafa

doktori (PhD), dotsent

CHIG‘

Аннотация. Ushbu maqolada XX asrning 20-yillari boshlarida Turkistonda faoliyat yuritgan “Chig‘atoy gurungi” jamiyatining milliy-ma'naviy merosni asrash, o‘zbek tili va adabiyotini rivojlantirish, tarixiy hamda madaniy qadriyatlarni tadqiq etishdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho‘lpon, Abdurahmon Sa‘diy va boshqa ziyolilarning til, adabiyot, tarix hamda madaniy meros masalalariga oid qarashlari tahlil qilingan.

Аннотация. В данной статье освещается деятельность общества «Чигатой гурунги», действовавшего в Туркестане в начале 1920-х годов, его роль в сохранении национально-духовного наследия, развитии узбекского языка и литературы, исследовании историко-культурных ценностей. Также анализируются взгляды Абдурауфа Фитрата, Абдулхамида Чулпана, Абдурахмона Са‘дий и других представителей интеллигенции на вопросы языка, литературы, истории и культурного наследия.

Annotation. This article examines the activities of the “Chigatoy Gurungi” society in Turkestan during the early 1920s and its role in preserving national-spiritual heritage, developing the Uzbek language and literature, and researching historical and cultural values. The views of Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cholpon, Abdurahmon Sa’diy and other intellectuals on language, literature, history and cultural heritage are also analyzed.

Kalit so‘zlar. Chig‘atoy gurungi, milliy meros, Abdurauf Fitrat, Cho‘lpon, o‘zbek tili, ma’naviy meros, jadidchilik, Turkiston matbuoti.

Ключевые слова. Чигатой гурунги, национальное наследие, Абдурауф Фитрат, Чулпан, узбекский язык, духовное наследие, джадидизм, туркестанская печать.

Keywords. Chigatoy Gurungi, national heritage, Abdurauf Fitrat, Cholpon, Uzbek language, spiritual heritage, Jadidism, Turkestan press.

XX asr boshlarida Turkiston hududida yuz bergan siyosiy va ijtimoiy o‘zgarishlar milliy-ma’naviy hayotga ham kuchli ta’sir ko‘rsatdi. Ayniqsa, sovet hokimiyatining mafkuraviy siyosati natijasida xalqning asrlar davomida shakllangan milliy qadriyatlari, urf-odatlar va ma’naviy merosiga nisbatan bosim kuchaydi. Bunday murakkab sharoitda milliy ziyolilar xalqning tarixiy xotirasini saqlab qolish, milliy til va madaniyatni rivojlantirish hamda ma’naviy merosni tadqiq etish masalalariga alohida e’tibor qaratdilar. Shu jihatdan “Chig‘atoy gurungi” jamiyatining faoliyati muhim ahamiyat kasb etdi. 1918 yil oxirida Abdurauf Fitrat boshchiligida tashkil etilgan “Chig‘atoy gurungi” jamiyati o‘z oldiga turkiy tilni rivojlantirish, uning lug‘at boyligini kengaytirish, tarixiy manbalarni to‘plash hamda milliy adabiyotni taraqqiy ettirish vazifalarini qo‘ydi[1. B.114]. Sovet davri tarixshunosligida ushbu tashkilot uzoq vaqt davomida “millatchi” yoki “panturkistik” tashkilot sifatida baholab kelindi. Biroq, aslida mazkur jamiyat Turkiston xalqlarining milliy o‘zligini anglashiga xizmat qilgan madaniy-ma’rifiy uyushma edi.

“Chig‘atoy gurungi” faoliyatida til masalasi markaziy o‘rin egalladi. Jamiyat a‘zolari o‘zbek tilining sofligini saqlash, uni arab va fors tillarining haddan tashqari ta‘siridan himoya qilish masalalariga alohida e‘tibor berdilar. Ayniqsa, Abdurauf Fitratning “Tilimiz” maqolasi ushbu yo‘nalishdagi dasturiy asarlardan biri bo‘ldi[2. B.56]. Fitrat turk tilining boyligini ko‘plab misollar asosida isbotlashga harakat qilgan. U tilning boyligi undagi so‘zlar ko‘pligi va grammatik imkoniyatlarining kengligi bilan belgilanishini ta‘kidlagan. Fitrat o‘z maqolasida Alisher Navoiy ijodiga murojaat qilib, turkiy tilning imkoniyatlarini namoyish etadi. U yig‘lamoq ma‘nosini ifodalovchi turli so‘zlarni misol qilib keltiradi va bu orqali turk tilining ifoda imkoniyatlari nihoyatda keng ekanligini ko‘rsatishga intiladi. Shuningdek, u Ibn Sino, Forobiy, Jaloliddin Rumiy kabi buyuk allomalarning turkiy xalqlarga mansubligini qayd etib, ularning ilmiy merosidan xalq yetarlicha foydalana olmayotganligini afsus bilan ta‘kidlaydi[3. B.58]. Fitratning qarashlarida til masalasi milliy o‘zlik va vatanparvarlik bilan chambarchas bog‘liq edi. U tilni millatning eng muhim ma‘naviy tayanchi deb bilgan. Shu boisdan ham yozma tilni xalq tiliga yaqinlashtirish, imloni soddalashtirish va yangi alifbo yaratish masalalarini faol ilgari surgan.

1919 yilda “Chig‘atoy gurungi” tashabbusi bilan yangi alifbo yaratish masalasi kun tartibiga qo‘yildi. Shu yili “Ishtirokiyun” gazetasida Elbek tomonidan “Birinchi ona tili kursi” haqida e‘lon berildi[4]. Mazkur kursda Shokirjon Rahimiy, Abdulqayum Ramazoniy va Abdurauf Fitrat singari ziyolilar dars berganlar. Bu esa milliy ziyolilarning xalq maorifi va o‘qituvchilar tayyorlash ishiga ham jiddiy e‘tibor qaratganligini ko‘rsatadi. 1921 yil yanvarida “Chig‘atoy gurungi” tashabbusi bilan til va imlo qurultoyi o‘tkazildi[5. B.201]. Qurultoyda eski arab alifbosini isloh qilish, savodxonlikni oshirish va yangi imlo qoidalarini ishlab chiqish masalalari muhokama qilindi. Natijada “Chig‘atoy gurungi” imlosi qabul qilindi va ko‘plab ziyolilar tomonidan qo‘llab-quvvatlandi.

Jamiyat faoliyatida adabiyot va san'at masalalari ham muhim o'rin tutgan. "Chig'atoy gurungi" tarkibida "Til va imlo to'dasi", "Adabiyot to'dasi", "San'at va teatr to'dasi" kabi sho'balari faoliyat yuritgan. Bu sho'balari orqali milliy teatr, adabiyot va san'atni rivojlantirishga harakat qilingan. Abdulhamid Cho'lpon "Chig'atoy gurungi" faoliyatini qo'llab-quvvatlab, milliy madaniyat va san'at masalalariga bag'ishlangan qator maqolalar yozgan. Uning "Sho'ro hukumati va sanoye' nafisa" maqolasida san'atning xalq hayotidagi o'rni haqida muhim fikrlar ilgari suriladi[6. B.145]. Cho'lpon san'atni xalq ruhiyatini yuksaltiruvchi va milliy o'zlikni saqlovchi vosita sifatida baholaydi. Cho'lponning maqolalarida Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek kabi buyuk tarixiy shaxslarni ulug'lash masalalari ham alohida o'rin tutadi. 1924 yilda yozilgan "Besh yuz yil" maqolasida u Alisher Navoiyning 500 yillik yubileyini keng nishonlash zarurligini ta'kidlagan edi[7. B.84]. Muallif xalqning buyuk siymolari bilan faxrlanishi va ularning merosini asrab-avaylashi lozimligini qayd etadi. Cho'lponning "Mirzo Ulug'bek" maqolasida esa Turkiston xalqlarining buyuk allomalar merosiga yetarli e'tibor bermayotganligi tanqid qilinadi[8. B.92]. U xalqni o'z tarixiy merosiga befarq bo'lmaslikka chaqiradi. "Chig'atoy gurungi" faoliyatida tarix va manbashunoslik masalalari ham muhim o'rin egallagan. Abdurahmon Sa'diy tomonidan yozilgan "Yassaviy kim edi?", "Imom G'azzoliy", "Forobiy", "Rog'ib Isfahoniy" kabi maqolalar xalqni buyuk mutafakkirlar hayoti va ilmiy merosi bilan tanishtirishga xizmat qildi[9. B.33].

Abdurahmon Sa'diyning "Yassaviy kim edi?" maqolasida Ahmad Yassaviyning tasavvuf tarixidagi o'rni va turkiy adabiyot rivojidagi xizmatlari yoritilgan. Muallif Yassaviyni turkiy adabiyotning asoschilaridan biri sifatida baholaydi. U Yassaviy asarlarining xalqchilligi va soddaligini alohida ta'kidlaydi. "Imom G'azzoliy" maqolasida esa Abdurahmon Sa'diy buyuk mutafakkirning ilmiy qarashlari va tasavvufdagi o'rnini tahlil qiladi[10. B.48]. Muallif ilm va amal birligi g'oyasiga alohida e'tibor qaratadi hamda G'azzoliy qarashlarini o'z davri bilan

bog'lashga harakat qiladi. Sa'diyning "Forobiy" maqolasi ham ilmiy jihatdan muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Unda allomaning tug'ilgan joyi, ilmiy merosi va Sharq falsafasi taraqqiyotidagi o'rni tahlil etilgan[11. B.61]. Muallif Forobiyni jahon ilm-fani rivojiga ulkan hissa qo'shgan mutafakkir sifatida baholaydi. Milliy ziyolilar tomonidan tarixiy va adabiy merosni o'rganishga qaratilgan ishlar Turkiston matbuotida keng yoritildi. "Sharq", "Maorif", "Tong", "Ishtirokiyun" kabi gazeta va jurnallar milliy meros masalalarini targ'ib qiluvchi muhim minbar vazifasini bajardi[12. B.77]. Ushbu nashrlarda til, adabiyot, tarix, san'at va ma'rifatga oid maqolalar muntazam chop etib borilgan.

1919 yilda "Tong" jurnalida Abdurauf Fitratning "Mirzo Bedil" maqolasi bosilib chiqdi. Ushbu maqolada Bedil ijodi ilmiy asosda tahlil qilingan bo'lib, mutafakkirning falsafiy qarashlari xalqchil ruhda tushuntirilgan. Keyinchalik Fitrat ushbu mavzu asosida "Bedil" nomli risolasini nashr ettirdi.

"Chig'atoy gurungi" vakillari xalq og'zaki ijodi va etnografik merosni yig'ish ishlariga ham katta e'tibor qaratganlar. G'ozim Olim Yunusov o'zbek urug'lari va xalq og'zaki ijodi bo'yicha materiallar to'plagan[14. B.54]. Ayniqsa, "Alpomish" dostoni haqidagi ma'lumotlarning yig'ilishi milliy adabiy merosni saqlashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. G'ulom Zafariyning "Chig'atoy – o'zbek xalq teatrusi" maqolasi ham milliy teatr tarixini o'rganishda muhim manbalardan biridir[15. B.29]. Muallif o'zbek teatrining ildizlari xalq tomoshalari va qiziqchilik san'ati bilan bog'liq ekanligini asoslashga harakat qiladi.

1920-yillar boshlarida milliy ziyolilar o'zbek adabiyoti tarixini tizimli ravishda o'rganishga kirishdilar. Ayniqsa, Abdurahmon Sa'diyning "Chig'atoy va o'zbek adabiyoti ham shoirlari" maqolasi bu borada alohida ahamiyatga ega bo'ldi[16. B.80]. Muallif o'zbek adabiyotining taraqqiyot bosqichlarini tahlil qilib, "chig'atoy davri", "chig'atoy-o'zbek davri" va "o'zbeklik davri" tushunchalarini ilmiy muomalaga kiritgan. Sa'diy chig'atoy atamasining kelib chiqishini Chingizxonning o'g'li Chig'atoy nomi bilan bog'laydi va ushbu atama uzoq vaqt

davomida turkiy xalqlar adabiyotiga nisbatan qo‘llanilganligini qayd etadi. Uning fikricha, XX asr boshlaridan boshlab “o‘zbek” atamasi kengroq qo‘llanila boshlagan. Umuman olganda, “Chig‘atoy gurungi” faoliyati Turkiston xalqlarining milliy o‘zligini anglashida muhim bosqich bo‘ldi. Ushbu jamiyat milliy til, tarix, adabiyot va ma’naviy merosni asrash hamda rivojlantirish yo‘lida katta xizmat qildi. Sovet mafkurasi bosimi ostida faoliyat yuritgan bo‘lsa-da, uning vakillari xalqning tarixiy xotirasini saqlab qolishga muvaffaq bo‘ldilar.

1920-yillar boshlarida Turkistonda milliy-ma’naviy merosni saqlash masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb eta boshladi. Sovet hokimiyati tomonidan olib borilgan mafkuraviy siyosat ko‘plab tarixiy va diniy qadriyatlarning cheklanishiga olib kelgan bo‘lsa-da, milliy ziyolilar xalqning tarixiy xotirasini saqlab qolishga harakat qildilar. Ayniqsa, “Chig‘atoy gurungi” jamiyati atrofida birlashgan ziyolilar til, adabiyot va tarix masalalarini milliy uyg‘onishning asosiy omili sifatida baholadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fitrat A. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2000.
2. Cho‘lpon. *Asarlar*. 4 jildlik. – Toshkent: Akademyashr, 2016.
3. Sa‘diy A. *Tanlangan maqolalar*. – Toshkent: Fan, 1993.
4. Karimov N. *Jadidchilik va milliy uyg‘onish*. – Toshkent: Sharq, 2001.
5. Qosimov B. *Milliy uyg‘onish*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2002.
6. Rajabov Q. *Turkiston jadidlari*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2005.
7. Alimuhamedov J. *O‘zbek matbuoti tarixi*. – Toshkent: Universitet, 2010.
8. Yunusov G‘ozi Olim. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Fan, 1989.
9. Zafariy G‘. *Tanlangan maqolalar*. – Toshkent: Adabiyot va san‘at, 1991.
10. Bartold V. V. *Turkestan v epoxu mongolskogo nashestviya*. – Moskva, 1963.
11. Semyonov A. A. *Materialy po istorii Turkestana*. – Tashkent, 1925.
12. *Inqilob* jurnali. 1922 yil sonlari.

13. *Ishtirokiyun* gazetasi. 1919–1921 yil sonlari.
14. *Tong* jurnali. 1919 yil sonlari.
15. *Maorif va o'qitg'uvchi* jurnali. 1925 yil sonlari.
16. Fitrat A. *Tilimiz*. – Toshkent: Sharq, 1998.
17. Cho'lpon. *Adabiyot nadir*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.
18. Sa'diy A. *O'zbek adabiyoti tarixiga oid maqolalar*. – Toshkent: Fan, 1994.
19. Ziyoyeva D. *Jadid matbuoti va milliy uyg'onish*. – Toshkent: Universitet, 2012.
20. Rajabov Q. *Jadidlar va milliy tafakkur*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2006.
21. *O'zbek matbuoti tarixidan lavhalar*. – Toshkent: Fan, 2001.